

УДК 343.985

Артем Володимирович САМОДІН,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ;

Анна Олегівна НЕЧВАЛЬ,

ад'юнкт кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

ОКРЕМІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ОБШУКУ Й ТИМЧАСОВОГО ДОСТУПУ ДО РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ

Зважаючи на сучасні тенденції та законодавчі детермінанти судово-слідчої практики, останнім часом спостерігається зростання кількості скарг учасників кримінального провадження щодо окремих напрямів процесуальної діяльності органів досудового розслідування, зокрема у контексті проведення обшуку та тимчасового доступу до речей і документів на стадії досудового розслідування. Наприклад, відповідно до аналізу даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей та міста Києва у продовж першого півріччя 2016 року, надійшло 305,6 тис. клопотань, скарг, які розглядаються слідчим суддею під час досудового розслідування, що на 11,4 % більше порівняно з I півріччям 2015 року. Найбільшу кількість становлять клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів – майже 131 тис., або 42,9 % загальної кількості клопотань, скарг, які розглядаються слідчим суддею під час досудового розслідування, що надійшли; про обшук житла чи іншого володіння особи – 43,3 тис., або 14,2 % [2]. Такий стан речей, на наш погляд, обумовлений не тільки окремими законодавчими проблемами регламентації окремих слідчих (розшукових) дій та заходів забезпечення кримінального провадження, а й недостатнім теоретичним опрацюванням зазначених питань у теорії криміналістичної тактики з урахуванням сучасних потреб судово-слідчої та адвокатської практики.

Зазначена проблема є не новою і досліджувалась у працях видатного вченого-криміналіста професора М. В. Салтєвського, адже як він слушно вважав що у методологічному аспекті слідчі дії є методами судово-слідчого пізнання, у кримінально-правовому – процесуальною формою, а в криміналістичному – засобами криміналістичної тактики, її «інструментарієм» для збирання, дослідження джерел доказової інформації в процесі розкриття і розслідування злочинів. Змістовним та обґрунтованим є й поділ слідчих (розшукових) дій за видом джерел відображення інформації: 1) вербальні – для одержання інформації з особистісних джерел (від людей); 2) невербальні – для одержання інформації з речових джерел (від речей); 3) змішані – для одержання інформації із складних (системних) джерел («люди – речі») [3, с. 330].

У криміналістичній літературі є теза й про те, що засобами криміналістичної тактики є засоби, якими користується слідчий коли фіксує, закріплює, досліджує та використовує в доказуванні інформацію. Наприклад, слідчі дії, оперативно-розшукові заходи, витребування документів тощо [6, с. 153].

Слушним є й твердження професора Л. Д. Удалової, про те, що різноманіття подібних об'єктів визначається різноманіттям об'єктів матеріального світу й при збиранні подібної інформації мовленнєвий спосіб поступається місцем іншим способам і прийомам (вимірові, спостереженню, порівнянню й ін.), вона за формою свого подання може бути вербальною [7].

Зустрічаються й наукові позиції про те, що до основних невербальних слідчих дій відносяться: обшук та виїмка. Проте, чинним КПК України такої слідчої дії як виїмка не передбачено. Разом із тим ст. 159 КПК України містить один із видів заходів забезпечення кримінального провадження – тимчасовий доступ до речей і документів, що полягає у наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та, у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, судом, вилучити їх (здійснити їх виїмку).

Ми вважаємо, що хоч законодавцем і змінено назву цієї процесуальної дії, її суть лишилась незмінною та притаманна для слідчих (розшукових) дій. Більше того, для розкриття змісту тимчасового доступу до речей та документів законодавцем паралельно використано термін «виїмка», який у свій час був передбачений главою 16 КПК України 1960 року. Отже, належність тимчасового доступу до речей і документів до заходів забезпечення кримінального провадження є дискусійним, та таким, що потребує наукового дослідження та нормативного переосмислення у контексті невербальних засобів криміналістичної тактики.

У працях М. В. Салтевського, В. Ю. Шепітька, В. О. Маркуся, Т. В. Варфоломеевої, обшук та виїмка розглядаються як взаємопов'язані поняття. Наприклад, М. В. Салтевський визначає, що за своєю сутністю обшук та виїмка схожі, оскільки спрямовані на виявлення і вилучення матеріальних джерел інформації, причинно пов'язаних з розслідуваним злочином [3, с. 346]. Т. В. Варфоломеева визначає подібність обшуку та виїмки у тому, що коло об'єктів, які підлягають вилученню під час проведення виїмки, таке саме, як і при обшуку [4, с. 283].

Звісно, процесуальний порядок, деякі тактичні особливості здійснення обшуку і тимчасового доступу до речей та документів (виїмки), безперечно, схожі. Проте, існує і ряд відмінностей, які впливають на процес доказування та тактику слідчої діяльності у кримінальному провадженні.

Тимчасовий доступ до речей та документів (здійснення виїмки) проводиться у разі необхідності вилучення тільки певних предметів і документів, коли точно відомо де й у кого вони знаходяться. Якщо не можна точно визначити, що саме необхідно шукати або де й у кого потрібні речі чи документи, варто проводити обшук [5, с. 101].

Як визначаю професор М. В. Салтевський, обшук та виїмка розрізняються також за об'єктами виявлення і вилучення. При обшуку відшукують розшукуваних осіб, тобто людей, а також знаряддя вчинення злочину, речі, цінності, предмети і трупи, тобто два класи об'єктів – «люди» і «речі», а при виїмці – тільки речі [3, с. 346]. Відмінністю між обшуком та тимчасовим доступом до речей і документів (здійснення виїмки) є тактичні способи отримання речей та документів органами досудового розслідування, зокрема: добровільна видача та примусове вилучення.

На нашу думку, зазначені процесуальні дії слідчого характеризуються й ступенем психологічної взаємодії між учасниками кримінального провадження, адже обшук містить елементи примусового обстеження житла чи іншого володіння особи. Обшук слід віднести до слідчих (розшукових) дій із значним потенціалом конфліктності, що виражається, з одного боку, протиріччями цілей сторін, а з іншого – примусовістю та публічністю. Примусовий характер обшуку породжує, як правило, емоційний конфлікт, оскільки його проведення означає втручання сторонніх осіб у інтимно-особистісну сферу обшукуваного [8].

Враховуючи викладене, на наш погляд, слід виокремити наступні положення: з огляду на процесуальну форму досліджуваних нами засобів криміналістичної тактики, у них спостерігається наявність елементів і вербального, і невербального характеру; обшук та тимчасовий доступ до речей і документів подібні за процесуальною формою, але містять суттєві відмінності у психологічному контексті. Водночас тактична подібність та процесуальна відмінність обшуку та тимчасового доступу до речей та документів повинні диференціюватися та бути пріоритетними напрямками удосконалення нормативно-правового регулювання процесуальної діяльності органів досудового розслідування, а також відповідним чином методологічно досліджуватись у науці криміналістики.

Актуальними на сьогодні залишається й питання тактики проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема огляду та обшуку, щодо комп'ютерних засобів, залучення у систему доказів кримінального провадження електронних документів. І звісно їх вирішення має враховувати не тільки реалії сучасної судово-слідчої та адвокатської практики, а й наукові надбання талановитого вченого, педагога, професора М.В. Салтевського.

Список бібліографічних посилань: 1. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 01.10.2017). 2. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей та міста Києва протягом I півріччя 2016 року // Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ: офіц. сайт. URL: http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html (дата звернення: 01.10.2017). 3. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ: Кондор, 2005. 588 с. 4. Криміналістика.

Академічний курс: підручник / Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 504 с. 5. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 1998. 367 с. 6. Криміналістика: питання і відповіді: навч. посіб. / А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, В. С. Кузьмічов та ін. Київ: Центр учб. літ., 2011. 280 с. 7. Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України: монографія. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFIJ_2009/UDALOVA_2005.pdf (дата звернення: 01.10.2017). 8. Александров Д. О. Юридична психологія. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/81643-24-psihologchn-osoblivost-provedennya-obshuku.html> (дата звернення: 01.10.2017).

Одержано 06.10.2017

УДК 343.98

Олександр Анатолійович СЕВІДОВ,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
криміналістики та судової експертології факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6319-6325>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИННИХ ПОРУШЕНЬ АВТОРСЬКОГО ТА СУМІЖНИХ ПРАВ

Першим елементом методики розслідування будь-якого виду злочинів є їх криміналістична характеристика, яка містить відомості про механізм вчинення злочинів певного виду. Але зміст даної категорії та її використання в теорії та слідчій практиці є досить суперечливий. Велика різноманітність тлумачень поняття криміналістичної характеристики злочинів, нерідко зумовлених, як справедливо відзначив Р. С. Белкін, тільки прагненням дослідників внести «новизну» без урахування її теоретичної і практичної цінності, породили багатозначність цього терміна. Це дало підстави для висновку про те, що поняття криміналістичної характеристики злочинів не виправдало надії, які покладалися на нього вченими і практиками, зжило себе і перетворилося з реальності в ілюзію, в «криміналістичний фантом» [1, с. 222–223]. Але такий висновок ученого, на наш погляд, є передчасним. Адже не можна не визнавати, що сукупність відомостей про механізм вчинення злочинів певного виду відіграє важливу функцію при розслідуванні – заміщує об'єкт пізнання (конкретний злочин), наводячи можливі варіанти його існування. У цьому плані є доцільною позиція з В. А. Журавля у тому, що на сьогодні криміналістична характеристика злочинів ще не набула належного розвитку, який відповідає завданням, що стоять перед наукою і практикою у сфері боротьби зі злочинністю [2, с. 186].

Аналіз публікацій щодо поняття і змісту криміналістичної характеристики злочинів дає підстави для висновку про існування двох підходів. Перший із них полягає в тому, що криміналістична характеристика тлумачиться як система криміналістично значущих ознак злочинів певного виду, яка включає дані про закономірні зв'язки між ними і служить побудові і перевірці слідчих версій при розслідуванні конкретних злочинів [3, с. 16–20; 4, с. 15; 5, с. 12; 6, с. 182].

Другий підхід полягає у виділенні кількох рівнів криміналістичної характеристики злочинів. Так, А. Ф. Лубін розрізняє загальну, родову і видову криміналістичні характеристики злочинів. При цьому названий автор відзначає, що в родовій характеристиці злочинів у сфері економіки їх не можна зіставляти за криміналістично значущими ознаками (наприклад, фальшивомонетництво і розкрадання майна) [7, с. 48–49]. Точка зору про доцільність розробки трирівневої криміналістичної характеристики злочинів знаходить прихильників і серед українських криміналістів [8, с. 20; 9, с. 112–114]. М. П. Яблоков дотримується точки зору про існування, з одного боку, криміналістичної характеристики виду, різновидності чи групи злочинів, а з другого – криміналістичної характеристики окремого злочину. При